

falles
EXPERI-
mentals

història d'una dissidència

CONSELL GENERAL DEL CONSORCI DE MUSEUS DE LA COMUNITAT VALENCIANA

PRESIDENT D'HONOR

Ximo Puig i Ferrer
President de la Generalitat

PRESIDENT

Vicent Marzà i Ibáñez
Conseller d'Educació, Cultura i Esport

VICEPRESIDENTS

Joan Ribó Canut
Alcalde de València

Carlos Mazón Guixot

President de la Diputació Provincial d'Alacant

Amparo Marco Gual

Alcalde de Castelló de la Plana

VOCALS

Luis Barcala Sierra
Alcalde d'Alacant

José Pascual Martí García

President de la Diputació Provincial de Castelló

Antoni Francesc Gaspar Ramos

President de la Diputació Provincial de València

Begoña Martínez Deltell

Representant del Consell Valencià de Cultura

Mª Carmen Amoraga Toledo

Directora General de Cultura i Patrimoni de

la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport i

Presidenta de la Comissió científico-artística

GERENT

José Luis Pérez Pont

SECRETARI

Eva Coscollà Grau

Sotssecretària de la Conselleria d'Educació,
Cultura i Esport

CONSORCI DE MUSEUS DE LA COMUNITAT VALENCIANA

DIRECCIÓ – GERÈNCIA

José Luis Pérez Pont

ADJUNTA A DIRECCIÓ

Susana Vilaplana Sanchis

ÀREA JURÍDICA

Marta Pérez Soria

COORDINACIÓ D'EXPOSICIONS

Mª Vicenta Belenguer Dolz

Lucía González Menéndez

Isabel Pérez Ortiz

Vicente Samper Embiz

PROGRAMES PÚBLICS

Eva Doménech López

EDUCACIÓ I MEDIACIÓ

José Campos Alemany

MEDIA I XARXES

Carmen Valero Escribá

ADMINISTRACIÓ

Nicolás S. Bugada Cabrera

Antonio Martínez Palop

Germà Sánchez Eslava

EXPOSICIÓ

ORGANITZACIÓ

Consorti de Museus de la Comunitat Valenciana

Centre del Carme Cultura Contemporània

DIRECCIÓ

José Luis Pérez Pont

COMISSARIAT

Pepe Romero

COORDINACIÓ DE L'EXPOSICIÓ

Isabel Pérez

TRANSPORT, MUNTATGE I IL·LUMINACIÓ

Espais d'Art

ADECUACIÓ DE L'ESPAI

Quadre

DISSENY GRÀFIC

Espirelius

PRODUCCIÓ GRÀFICA

Artefacte

IMPRESSIÓ FULLET

Gráficas Royanes

ASSEGUANCES

AON

COL·LABOREN

Área de Fondo de Arte y Patrimonio. UPV (Ricardo

Rubert), Museo del Gremio de Artistas Falleros

(Vicente Luna), Emedoble (Sigfrido Martín Begué,

Ferrán Martín), Óscar Mora, Okuda San Miguel, Escif,

Fet DÉncarrec, Miguel Arraiz, David Moreno, Mixuro,

Javier Molinero, Bernat Ivars, Juanjo Oller, Noel Arraiz,

Alex Martínez del Río. Senyora Martínez, Nituniyo –

Memosesmas, Santi Vicente, Xavier Laumain y Romain

Viault, Aureli Domenech, Ricard Balanzá, Alberto

Ferrer, Anna Ruiz, Miguel Hache, Galería Rosa Santos

(Fermín Jiménez Landa), Iban Ramón, Didac Ballester,

Giovanni Nardín, Rafa Ferrando, Vicente Julián García

Pastor, Amparo Ordáz, Juan Ruiz Recio, Jaume Chornet,

Leo Gómez Haro, Colectivo Crearqció, Anais Florín,

Marina Marín, Yanire Fernández

AGRAIMENTS

Área de Fondo de Arte y Patrimonio. UPV

Museo del Gremio de Artistas Falleros

Federación Fallas I+E

Emedoble. El taller de Manolo Martín

Antonio Ariño Villarroya. Vicerrector de Cultura y

Deporte. UV

Departamento de Escultura. UPV

Facultad de Bellas Artes de San Carlos. UPV

Efimere: Arte, Educación y Creatividad.

Unidad Mixta UV- UPV

PUBLICACIÓ

TEXTOS

Amparo Alonso-Sanz, Jaume Chornet
Roig, Leonardo Gómez Haro, Ricard
Huerta, José Juan Martínez Ballester,
Ximo Ortega Garrido, Ricard Ramon,
Pepe Romero, Daniel Tomás Marquina,
Sara Vilar

COORDINACIÓ TÈCNICA

Isabel Pérez

TRADUCCIÓ AL VALENCIÀ

Servei de Traducció i Assessorament
del Valencià de la Conselleria d'Educació,
Cultura i Esport

FOTOGRAFIES

Juan R. Peiró (pp. 11, 64, 66 a baix, 67-74,
78-79)

Noel Arráiz (pp. 76-77)

La resta d'imatges han sigut cedides o
pertanyen als autors de les obres

DISSENY I MAQUETACIÓ

Espirelius

IMPRESSIÓ

La Imprenta CG

@ de les imatges: els autors

@ dels textos: els autors

@ de la present edició: Consorci de Museus
de la Comunitat Valenciana, 2020

ISBN: 978-84-482-6452-9

Dipòsit legal: V-1055-2020

falles EXPERI- mentals

història d'una dissidència

Centre del Carme Cultura Contemporània, 2020

GENERALITAT
VALENCIANA

CONSORCI
DE MUSEUS
DE LA
COMUNITAT
VALENCIANA

Centre del Carme
Cultura Contemporània

col·laboren:

.efimere
unitat d'art i d'investigació ucv-ccc

DEPARTAMENT
D'ESCLTURA

UNIVERSITAT ID VALÈNCIA

UNIVERSITAT
POLITÈCNICA
DE VALÈNCIA

FACULTAT DE BELLES ARTS DE SANT CARLES

Falla CCCC 2017
"Renaixement", Burning Man
Miguel Arraiz / David Moreno

ÍNDIX / ÍNDICE

6/7

FALLES EXPERIMENTALS, HISTÒRIA D'UNA DISSIDÈNCIA
FALLAS EXPERIMENTALES, HISTORIA DE UNA DISIDENCIA
Pepe Romero

14/15

FALLES QUE EDUQUEN A TRAVÉS DE L'ART
FALLAS QUE EDUCAN A TRAVÉS DEL ARTE
Ricard Huerta, Ricard Ramon, Sara Vilar

30/31

UTOPIES PER AL FOC
UTOPIÁS PARA EL FUEGO
Jaume Chornet Roig

42/43

SOBRE LES FALLES INNOVADORES EN GENERAL I ELS EXPERIMENTS AMB GASOSA EN PARTICULAR
SOBRE LAS FALLAS INNOVADORAS EN GENERAL Y LOS EXPERIMENTOS CON GASEOSA EN PARTICULAR
Leonardo Gómez Haro

50/51

BATEGAR AMB LES CENDRES
El projecte de les *Falles Populars i Combatives* dins de les Falles de València
LATIR CON LAS CENIZAS
El proyecto de las *Falles Populars i Combatives* dentro de las Fallas de València
Daniel Tomás Marquina, José Juan Martínez Ballester, Ximo Ortega Garrido, Amparo Alonso-Sanz

64

FALLES EXPERIMENTALS, HISTÒRIA D'UNA DISSIDÈNCIA
FALLAS EXPERIMENTALES, HISTORIA DE UNA DISIDENCIA
Refectori. Centre del Carme Cultura Contemporània

76/77

FALLES EXPERIMENTALS AL CENTRE DEL CARME CULTURA CONTEMPORÀNIA
FALLAS EXPERIMENTALES EN EL CENTRE DEL CARME CULTURA CONTEMPORÀNIA
Pepe Romero

FALLES QUE EDUQUEN A TRAVÉS DE L'ART

Ricard Huerta (Universitat de València)

Ricard Ramon (Universitat de València)

Sara Vilar (Universitat Politècnica de València)

L'UNIVERS FALLER COM A ESCENARI DE CREACIÓ DE CONEIXEMENT

Les falles, en tota la seua extensa complexitat, són un fenomen festiu i artístic, que encara que té experiències similars al voltant del món, essencialment suposa una manifestació cultural d'una extensió, riquesa, varietat i intensitat que la converteixen en un esdeveniment irrepetible. En aquest sentit, la nostra intenció en aquest text és desenvolupar una sèrie de mirades envers el fenomen faller, centrades i essencialment focalitzades en un aspecte. La forma en què les falles, especialment les falles amb un alt contingut experimental, amb assumpció de riscos estètics, formals, conceptuals, socials, etc., contribueixen o són potencialment un escenari perfecte per a la creació de coneixements nous i d'aprenentatges sensibles. És a dir, la nostra mirada s'atura, de manera crítica i analítica, en tots aquests processos i connexions que, especialment aquest tipus de falles, per bé que aquest fet és també extensible a les falles més tradicionals a un nivell diferent d'intensitat, desenvolupen de maneres diferents.

En aquest text, hem decidit indagar entorn d'una sèrie de qüestions que ens preocupen, com a col·lectiu investigador i docent, integrat en la Unitat Mixta d'Investigació entre la Universitat de València i la Universitat Politèc-

nica de València, Efímere, del qual formem part. Aquests són temes directament vinculats a la dinàmica expositiva de la mostra, que es configura com a procés investigador en conjunt.

Entre aquests temes, hem focalitzat el nostre interès en aquest text en tres aspectes essencials que desenvolupem de manera reflexiva i analítica, amb l'objectiu d'il·lustrar el debat i oferir punts de partida sobre els quals treballar en el futur; tot això, en relació amb les estètiques derivades de les experiències gestades en les falles experimentals i innovadores. També tenint clar els dos eixos sobre els quals les experiències educatives es relacionen i emanen de les falles. D'una banda, en l'educació artística informal, la manera a través de la qual les falles en essència posseeixen potencialitats educadores que poden ser explorades i intensificades per aquesta via. I, d'altra banda, la forma en què l'art contemporani en connexió amb les falles pot oferir en l'educació formal, a partir del desenvolupament de projectes educatius en centres escolars, però inspirats de manera dual tant pel fenomen festiu i cultural faller com els artistes i les aportacions més contemporànies de les estètiques del present.

FALLAS QUE EDUCAN A TRAVÉS DEL ARTE

EL UNIVERSO FALLERO COMO ESCENARIO DE CREACIÓN DE CONOCIMIENTO

Las fallas, en toda su extensa complejidad son un fenómeno festivo y artístico, que aunque cuenta con experiencias similares alrededor del mundo, esencialmente supone una manifestación cultural de una extensión, riqueza, variedad e intensidad que la convierten en algo irrepetible. En ese sentido, nuestra intención en este texto es desarrollar una serie de miradas hacia el fenómeno fallero, centradas y esencialmente focalizadas en un aspecto. La forma en la que las fallas, especialmente las fallas con un alto contenido experimental, con asunción de riesgos: estéticos, formales, conceptuales, sociales, etc. contribuyen o son potencialmente un escenario perfecto para la creación de conocimientos nuevos y de aprendizajes sensibles. Es decir, nuestra mirada se detiene de forma crítica y analítica, en todos esos procesos y conexiones, que especialmente este tipo de fallas, aunque este hecho es también extensible a las fallas más tradicionales a un nivel diferente de intensidad, desarrollan de formas diferentes.

En este texto, hemos decidido indagar en torno a una serie de cuestiones que nos preocupan, como colectivo investigador y docente, integrado en la Unidad Mixta de Investigación entre la Universitat de València y la Universidad Politécnica de València, Efímere, del que formamos parte. Estos son temas directamente vinculados con la dinámica expositiva de la muestra, que se configura como proceso investigador en su conjunto.

Entre estos temas, hemos focalizado nuestro interés en este texto en tres aspectos esenciales que desarrollamos de forma reflexiva y analítica, con el objetivo de ilustrar el debate y ofrecer puntos de partida sobre los que trabajar en el futuro. Todo ello, en relación a las estéticas derivadas de las experiencias gestadas en las fallas experimentales e innovadoras. También teniendo claro los dos ejes sobre los que las experiencias educativas se relacionan y emanan de las fallas. Por un lado, en la educación artística informal, la manera a través de la cual las fallas en esencia poseen potencialidades educadoras que pueden ser exploradas e intensificadas por esa vía. Y, por otro lado, la forma en la que el arte contemporáneo en conexión con las fallas puede ofrecer en la educación formal, a partir del desarrollo de proyectos educativos en centros escolares, pero inspirados de forma dual tanto por el fenómeno festivo y cultural fallero como los artistas y las aportaciones más contemporáneas de las estéticas del presente.

Así pues, ofrecemos una recorrido sobre la forma en la que las fallas experimentales contribuyen a generar espacios de diversidad que favorecen el desarrollo de nuevas formas de aprendizaje en torno a la manera que tenemos de relacionarnos con los demás seres humanos, de ser y existir de una forma determinada y presentarnos

Ninots Falla Lepanto 2017
Anna Ruíz Sospedra

Així doncs, oferim una recorregut sobre la manera en què les falles experimentals contribueixen a generar espais de diversitat que afavoreixen el desenvolupament de noves formes d'aprenentatge entorn de la manera que tenim de relacionar-nos amb els altres éssers humans, de ser i existir d'una manera determinada i presentar-nos davant del món com volem ser realment. Diversitat, art contemporani i drets humans són perfils que han d'anar de la mà i que tenen una finalitat molt clara, la creació d'experiències educatives i transformadores, en què les falles tenen molt a dir.

D'altra banda, ens interessa també explorar quin tipus de relacions es poden establir a partir de l'experiència de les pràctiques artístiques contemporànies i posar-les en relació amb les possibilitats que aquestes pràctiques poden arribar a generar com a projectes pedagògics. És a dir, partir de l'art contemporani més innovador i avantguardista com a referent de les possibles connexions de present i de futur que aquestes ens ofereixen com a pràctiques d'aprenentatge i desenvolupament, connectades i construïdes a partir de les falles, oferint referents artístics contemporanis per a això.

Finalment, fem un recorregut per les accions que des de les universitats s'han anat establint en relació amb les falles com a espai i manifestació social i artística, com a potencialitats educatives de primer nivell. En aquest sentit, la universitat ha respost a la societat de la qual forma part, incloent-hi com a objecte d'estudi i anàlisi, les falles. Però no sols des d'una perspectiva antropològica, històrica o econòmica, que ja s'havia fet amb anterioritat, sinó que ara també s'hi incorporen la perspectiva creativa, artística i l'educativa a aquesta anàlisi, per a completar i construir una mirada cap al fenomen cultural faller de major intensitat i complexitat, i tractar d'aconseguir la totalitat de les dimensions que aquesta festa i les seues obres artístiques generen.

Aquest camp d'anàlisi compta amb molt pocs precedents i és encara un escenari de treball incipient, més enllà d'alguns textos pioners (Huerta, Soto i Ramon, 2013) o algun treball de divulgació sobre el tema (García i Noguera, 2010). Hi ha, per tant, tot un espai d'exploració que ha de ser abordat des de la investigació seriosa i s'ha convertit en un dels objectius prioritaris de la recentment creada estructura d'investigació Efimere, a la qual ens referim amb més detall en aquest mateix text.

LES FALLES EXPERIMENTALS COM A ESPAI PER A EDUCAR EN DIVERSITAT

Les falles experimentals contenen, en la seua mateixa essència, el valor de la diversitat. Són diverses, en principi i per definició, ja que s'enfronten a un model canònic que ve imposat per les regles del joc de l'organigrama fa-

ller. La pressió que exerceixen els premis atorgats per la JCF, així com la por de les comissions a eixir-se'n de la norma establida per l'escalafó, o bé la falta d'un criteri arriscat i trencador en la majoria de les ocasions, provoquen que la uniformitat estètica i estilística domine en el panorama general de l'aspecte i aparença dels monuments fallers. Davant d'aquesta uniformitat oficialista, sempre hi ha hagut artistes fallers i associacions que han impulsat nous imaginaris disruptius, propostes que no encaixaven en el format normatiu. Aquesta fractura ha donat com a resultat, amb el pas del temps, el millor al·licient que podien tindre les denominades falles experimentals, també conegudes com a innovadores, a saber: el seu paper dinamitzador i la propensió a la fractura amb el patró imperant.

Dins d'aquest efecte de col·lisió amb l'ortodòxia oficialista, una de les qüestions que sempre han impulsat les falles experimentals ha sigut la defensa de la diversitat, trencant patrons de manera implícita o explícita. Tenia lògica que així fora, ja que la naturalesa diversa d'aquestes falles evidencia el seu intent de superar estigmes o tabús. Aquesta passió per infringir les normes establides ha portat els qui creen monuments fallers innovadors a plantejar la diversitat com un llenguatge propi, adequat a la seua condició rebel. En descompondre el plantejament normatiu de les regles establides pel poder piramidal que determina la uniformitat estilística fallera, les falles innovadores alcen la bandera de la diversitat com a estandard de la peculiar manera que tenen d'entendre la festa. I és en la diversitat on adquireix més rellevància la seua aportació.

Si atenem l'esquema que proposen els Objectius de Desenvolupament Sostenible impulsats per UNESCO des de l'Agenda 2030, observem que la defensa de la diversitat impulsada des de fa dècades per les falles experimentals està molt vinculada a les propostes dels actualment denominats ODS. Si ens remuntem als impactants treballs d'Alfredo Ruiz, com a referent històric d'aquesta tendència innovadora, veurem clarament que en les seues propostes, avalades per les comissions que van arriscar amb ell, sempre hi havia una aposta clara pel que ara denominem ODS. En les seues obres es revela constantment una clara defensa de l'educació de qualitat, la lluita contra la pobresa, la justícia social i la diversitat sexual.

És en aquest àmbit del tractament artístic de la diversitat sexual on destaca l'artista Anna Ruiz Sospedra, que fidel a una tradició reivindicativa i profundament social, és capaç de reflectir en les seues escultures falleres un món divers i respectuós, un univers ple de consciència i compromís. La igualtat de gènere o la reducció de les desigualtats formen part de l'ADN creatiu d'aquesta artista, i en general de la majoria d'apostes innovadores que ens ofereix actualment l'opulent escenari de les falles. Hem pogut superar els acudits masclistes i l'escarni a la diversi-

ante el mundo como queremos ser realmente. Diversidad, arte contemporáneo y derechos humanos son perfiles que deben ir de la mano y que tienen una finalidad muy clara, la creación de experiencias educativas y transformadoras, en las que las fallas tienen mucho que decir.

Por otra parte, nos interesa también explorar que tipo de relaciones se pueden establecer a partir de la experiencia de las prácticas artísticas contemporáneas y ponerlas en relación con las posibilidades que estas prácticas pueden llegar a generar como proyectos pedagógicos. Es decir, partir del arte contemporáneo más innovador y vanguardista como referentes de las posibles conexiones de presente y de futuro que estas nos ofrecen como prácticas de aprendizaje y desarrollo, conectadas y construidas a partir de las fallas, ofreciendo referentes artísticos contemporáneos para ello.

Por último, hacemos un recorrido por las acciones que desde las universidades se han ido estableciendo con relación a las fallas como espacio y manifestación social y artística, como potencialidades educativas de primer nivel. En ese sentido, la universidad ha respondido a la sociedad de la que forma parte, incluyendo como objeto de estudio y análisis, las fallas. Pero no solo desde una perspectiva antropológica, histórica o económica, que ya se había hecho con anterioridad, sino que ahora también se incorporan la perspectiva creativa, artística y la educativa a este análisis, completando y construyendo una mirada hacia el fenómeno cultural fallero de mayor intensidad y complejidad, tratando de alcanzar la totalidad de las dimensiones que esta fiesta y sus obras artísticas generan.

Este campo de análisis cuenta con muy pocos precedentes y es todavía un escenario de trabajo incipiente, más allá de algunos textos pioneros (Huerta, Soto y Ramon, 2013) o algún trabajo de divulgación sobre el tema (García y Noguera, 2010). Hay por tanto todo un espacio de exploración que debe ser abordado desde la investigación seria y se ha convertido en uno de los objetivos prioritarios de la recién creada estructura de investigación Efmere, a la que nos referimos con más detalle en este mismo texto.

LAS FALLAS EXPERIMENTALES COMO ESPACIO PARA EDUCAR EN DIVERSIDAD

Las fallas experimentales contienen, en su propia esencia, el valor de la diversidad. Son diversas, en principio y por definición, puesto que se enfrentan a un modelo canónico que viene impuesto por las reglas del juego del organigrama fallero. La presión que ejercen los premios otorgados por la JCF, así como el miedo de las comisiones a salirse de la norma establecida por el escalafón, o bien la falta de un criterio arriesgado y rompedor en la mayoría de las ocasiones, provocan que la uniformidad estética y estilística domine en el panorama general del aspecto y

apariencia de los monumentos falleros. Frente a esta uniformidad oficialista, siempre hubo artistas falleros y asociaciones que impulsaron nuevos imaginarios disruptivos, propuestas que no encajaban en el formato normativo. Esta fractura ha dado como resultado, con el paso del tiempo, el mejor aliciente que podían tener las denominadas fallas experimentales, también conocidas como innovadoras, a saber: su papel dinamizador y su propensión a la fractura con el patrón imperante.

Dentro de este efecto de colisión con la ortodoxia oficialista, una de las cuestiones que siempre impulsaron las fallas experimentales fue la defensa de la diversidad, quebrando patrones de modo implícito o explícito. Tenía su lógica que así fuese, puesto que la naturaleza diversa de estas fallas evidencia su intento de superar estigmas o tabúes. Esta pasión por quebrantar las normas establecidas ha llevado a quienes crean monumentos falleros innovadores a plantear la diversidad como un lenguaje propio, adecuado a su condición rebelde. Al descomponer el planteamiento normativo de las reglas establecidas por el poder piramidal que determina la uniformidad estilística fallera, las fallas innovadoras enarbolan la bandera de la diversidad como estandarte de su peculiar forma de entender la fiesta. Y es en la diversidad donde adquiere mayor relevancia su aportación.

Si atendemos al esquema que proponen los Objetivos de Desarrollo Sostenible impulsados por UNESCO desde su Agenda 2030, observamos que la defensa de la diversidad impulsada desde hace décadas por las fallas experimentales está muy vinculada a las propuestas de los actualmente denominados ODS. Si nos remontamos a los impactantes trabajos de Alfredo Ruiz, como referente histórico de esta tendencia innovadora, veremos claramente que en sus propuestas, avaladas por las comisiones que arriesgaron con él, siempre había una apuesta clara por lo que ahora denominamos ODS. En sus obras se revela constantemente una clara defensa por la educación de calidad, por la lucha contra la pobreza, por la justicia social, y por la diversidad sexual.

Es en este ámbito del tratamiento artístico de la diversidad sexual donde destaca la artista Anna Ruiz Sospedra, quien fiel a una tradición reivindicativa y profundamente social, es capaz de reflejar en sus esculturas falleras un mundo diverso y respetuoso, un universo repleto de conciencia y compromiso. La igualdad de género o la reducción de las desigualdades forman parte del ADN creativo de esta artista, y en general de la mayoría de apuestas innovadoras que nos ofrece actualmente el opulento escenario de las fallas. Hemos podido superar los chistes machistas y la burla hacia la diversidad sexual, propias de otros momentos históricos, dando paso a la celebración de la diversidad, una celebración en la que no tienen cabida ni las expresiones homofóbicas ni los in-

tat sexual, pròpies d'altres moments històrics, que ha donat pas a la celebració de la diversitat, una celebració en què no tenen cabuda ni les expressions homofòbiques ni els insults a les persones i col·lectius LGTB. I és en aquesta conjuntura favorable envers el respecte on podem trobar com a factor decisiu de les falles experimentals la seua aportació a l'educació per a la diversitat. Un bon exemple de les possibilitats que ofereixen les falles per a educar en diversitat seria l'obra *D'amors*, plantada per Anna Ruiz Sospedra el 2017 per a la comissió Lepant-Guillem de Castro, falla que va ser guardonada amb el premi Arc de Sant Martí que concedeix el col·lectiu Lambda. D'aquesta experiència no només recordem la seua valenta aposta pel joc entre les orientacions sexuals i de gènere, sinó molt especialment el fet que la falla fomentava la participació de qui la visitava, fet que accentua el seu paper educatiu per implicar el públic observador.

Les falles segueixen el corrent de les demandes socials, i malgrat la lentitud amb què solen progressar aquestes qüestions quan els patrons estan molt consolidats, la veritat és que avancem en positiu pel que fa a respecte i promoció de la diversitat. Ja no veiem amb bons ulls els acudits fàcils sobre marietes i lesbianes, perquè són un atemptat a la dignitat de les persones, ni li riem les gràcies a qui utilitza expressions degradants envers cultures poc conegudes o valorades. Tampoc estem disposats a acceptar que s'insulte o es degrade persones amb color de pell o aspecte exterior que queden lluny del patró imperant en el format blanc occidental. Una de les màximes que valorem de l'educació és el respecte a la diversitat, i és en aquesta dinàmica innovadora on encaixen les falles experimentals dins de l'espectre de les pedagogies culturals.

El gust irreverent per trencar els tabús i les convencions fa de les falles experimentals un camp d'acció molt propici a la ironia i la rebel·lia, elements que són la clau de la mateixa idiosincràsia d'aquestes falles. El cas cridaner del projecte *#A100iar #A100art*, presentat per la Falla Borrull-Socors l'any 2019, és una mostra més de la passió per convertir en una cosa tremendament innovadora allò que és en realitat un element tradicional de la festa de les falles. El fet d'haver reunit tres-centes cadires de fusta de diferent fatxa i condició, ordint amb aquestes un iglú visitable, ens descobria el potencial que són capaços d'aprofitar els fallers i falleres de la mateixa comissió, en recollir mobiliari en desús (materials sostenibles, de nou els ODS), per a facilitar així la participació de la gent del barri, de les persones que van aportar les seues andòmines per a construir el monument. Una exhibició d'enginy i saviesa, un bon exemple per a educar en valors, per a fomentar la creativitat i per a potenciar el respecte a la tradició. L'aposta pel reciclatge i pel respecte al planeta és un factor important que cal tindre en compte quan eduquem en diversitat.

La idea fonamental del respecte com a bandera de la innovació fa possible que l'esperit de rebel·lia amb què es plantegen les falles experimentals tinga una càrrega important d'impuls educatiu i pedagògic. Les falles poden servir per a aprendre, per a ensenyar, per a compartir i per a reflexionar sobre moltes qüestions. En són una prova els monuments dissenyats per Jaume Chornet i Leo Gómez per a la Falla Tarongers-Universitat Politècnica, exemple destacat de treball amb espurnejant desobediència, que any rere any ens sorprén per la seua obstinada indocilitat. Un altre nom que cal tindre en compte dins del panorama indomable de les falles més subversives és el de l'artista Giovanni Nardin, que s'aplica en la denúncia de tantes injustícies amb tota mena de dissidències. Igual que fa Ricard Balanzá Martínez, que aporta una important frescor al seu posicionament estètic indisciplinat i irreverent.

Per sort ja són molts els exemples d'artistes i comissions que aposten per la subversió i la insubordinació cap a l'esquema dominant estètic i estilístic en l'univers de les falles. No resulta gens fàcil ser rebel en un món tan jerarquitzat i controlat com és el de les falles, per això té molt de mèrit enfrontar-se a la uniformitat. La veritat és que les falles experimentals van arribar com un glop d'aire fresc, apostant de manera decidida per l'educació en valors i el respecte a la diversitat. Les possibilitats d'interacció amb el professorat i l'alumnat dels diferents nivells educatius són immenses.

EL VALOR PEDAGÒGIC DE L'EXPERIÈNCIA ARTÍSTICA CONTEMPORÀNIA I LA INCIDÈNCIA QUE TÉ EN LES FALLES

Aproximar les pràctiques artístiques contemporànies a les aules de primària i secundària és un repte que la universitat està duent a terme per mitjà dels estudis de formació a futurs docents, el CEFIRE en alguns dels seus cursos de formació i, finalment, les institucions culturals en les seues programacions didàctiques. I és en relació amb aquest fet que considerem que un projecte didàctic sobre les falles pot ser una bona oportunitat per a aproximar-se al marc d'art+educació. Són projectes que poden incorporar de manera senzilla continguts relacionats amb l'art contemporani, que aporten noves perspectives i que ajuden a compensar les mancances del sistema educatiu en relació amb les arts plàstiques i el pensament contemporani.

Proposem treballar a l'aula des del pensament crític, la responsabilitat ètica i mediambiental i el compromís social. Una falla pot ser el que nosaltres vulguem que siga i ens pot servir per a abordar qualsevol problemàtica: a propòsit de la crisi ambiental, del canvi climàtic, la sostenibilitat, el reciclatge, els drets humans, la despoblació rural...

En molts casos aquest tipus d'activitats, sorgeixen d'una iniciativa individual i són realitzats amb molt d'es-

sultos hacia las personas y colectivos LGTB. Y es en esta coyuntura favorable al respeto donde podemos encontrar como factor decisivo de las fallas experimentales su aportación a la educación para la diversidad. Un buen ejemplo de las posibilidades que ofrecen las fallas para educar en diversidad sería la obra *D'amors*, plantada por Anna Ruiz Sospedra en 2017 para la comisión Lepanto-Guillem de Castro, falla que fue galardonada con el premio Arco Iris que concede el colectivo Lambda. De dicha experiencia no solamente recordamos su valiente apuesta por el juego entre las orientaciones sexuales y de género, sino muy especialmente el hecho de que la falla fomentaba la participación de quienes la visitaban, lo cual acentúa su papel educativo al implicar al público observador.

Las fallas siguen la corriente de las demandas sociales, y a pesar de la lentitud con la que suelen progresar estas cuestiones cuando los patrones están muy afianzados, lo cierto es que avanzamos en positivo en lo referido a respeto y promoción de la diversidad. Ya no vemos con buenos ojos los chistes fáciles sobre maricones y lesbianas, puesto que son un atentado a la dignidad de las personas, ni le réimos las gracias a quienes utilizan expresiones degradantes hacia culturas poco conocidas o valoradas. Tampoco estamos dispuestos a aceptar que se insulte o degrade a personas cuyo color de piel o aspecto exterior quedan lejos del patrón imperante en el formato blanco occidental. Una de las máximas que valoramos de la educación es el respeto a la diversidad, y es en esta dinámica innovadora donde encajan las fallas experimentales dentro del espectro de las pedagogías culturales.

El gusto irreverente por romper con los tabúes y las convenciones hace de las fallas experimentales un campo de acción muy propicio a la ironía y la rebeldía, elementos que son la clave de la propia idiosincrasia de estas fallas. El caso llamativo del proyecto *#A100ir #A100art*, presentado por la Falla Borrull-Socors en 2019, es una muestra más de la pasión por convertir en algo tremendamente innovador lo que es en realidad un elemento tradicional de la fiesta de las fallas. El hecho de haber reunido trescientas sillas de madera de diferente pelaje y condición, urdiendo con ellas un íglú visitable, nos descubría el potencial que son capaces de aprovechar los falleros y falleras de la propia comisión, al recoger mobiliario en desuso (materiales sostenibles, de nuevo los ODS), facilitando así la participación de la gente del barrio, de las personas que aportaron sus enseres para construir el monumento. Un alarde de ingenio y sabiduría, un buen ejemplo para educar en valores, para fomentar la creatividad, y para potenciar el respeto a la tradición. La apuesta por el reciclaje y por el respeto al planeta es un factor importante a tener en cuenta cuando educamos en diversidad.

La idea fundamental del respeto como bandera de la innovación hace posible que el espíritu de rebeldía con

Falla Micer Rabasa-Poeta Maragall 2018
Amparo Ordáz / Juan Ruíz Recio

el que se plantean las fallas experimentales cuente con una carga importante de impulso educativo y pedagógico. Las fallas pueden servir para aprender, para enseñar, para compartir y para reflexionar sobre muchas cuestiones. Prueba de ello son los monumentos diseñados por Jaume Chornet y Leo Gómez para la Falla Tarongers-Universitat Politècnica, ejemplo destacado de trabajo con chispeante desobediencia, que año tras año nos sorprende por su obstinada indocilidad. Otro nombre a tener en cuenta dentro del panorama indomable de las fallas más subversivas es el del artista Giovanni Nardin, quien se aplica en la denuncia de tantas injusticias con todo tipo de disidencias. Al igual que hace Ricard Balanzá Martínez, quien aporta una importante frescura a su posicionamiento estético indisciplinado e irreverente.

Por suerte ya son muchos los ejemplos de artistas y comisiones que apuestan por la subversión y la insubordinación hacia el esquema dominante estético y estilístico en el universo de las fallas. No resulta nada fácil ser rebelde en un mundo tan jerarquizado y controlado

Falla Micer Rabasa 2019
Amparo Ordáz- Juan Ruiz Recio

forç, per docents amb inquietuds i ganes de dur a terme projectes d'innovació. A vegades, pràcticament de manera clandestina i fora dels estàndards que el currículum estableix. Creiem que l'art ensenya els joves a pensar creativament i és per això que volem introduir-lo en activitats com aquesta que, a més, ja es fan en alguns centres. Per a aquesta mena de propostes es poden usar estratègies que provenen, en la major part, de la pràctica de les instal·lacions (Larrañaga, 2001) i que intentarem explicar a continuació. Per exemple, les falles, com també les instal·lacions artístiques, poden construir espais transitables, experiencials i comuns; on el recorregut de l'espectador és fonamental per a activar l'obra, per a donar-hi sentit: l'obra abraça l'espectador.

En nom de la creativitat intentarem allunyar-nos de les falles tradicionals, dels tractaments barrocs de les figures, de l'ús de l'element central sense possibilitat d'interacció o trànsit..., pretenem que les persones s'incorporen

al monument i el transiten. Un altre punt que podem prendre de les instal·lacions, és que aquestes sempre plantejgen un nou espai en un espai anterior i això és, al cap i a la fi, el que fan les falles: s'emplacen en un espai ja existent per a construir un nou espai. Per tant, en comptes de simplement afegir el monument a la plaça, podem interactuar amb el pati del centre educatiu o el lloc on se situa. Pretenem inundar l'espai: jugar amb les parets pròximes, pilars, plantes baixes, reixes, bancs, sòls. D'aquesta manera intentarem passar d'una concepció espacial on s'inclouen les coses i les persones, a un espai que es construeix: un espai com a relació.

Igual que ocorre en les instal·lacions, proposem activar el paper de l'espectador. Que siga un espectador creatiu, implicat en el diàleg, disposat a interferir, a explorar, a reconèixer, amb una actitud expectant; en definitiva, volem un observador actiu preparat per a posar en marxa l'obra. Aspirem a substituir l'actitud purament contemplativa de l'espectador per una de més participativa i que aporte una experiència artística més complexa.

La repetició és un altre recurs que ens pot ser molt útil en la construcció de la nostra falla. És comú en l'escultura contemporània, trobar-nos amb reproduccions d'una mateixa peça o mòdul. Seriacions en alguns casos idèntiques i en altres dotant-les de petites diferències. Peces individuals que adquireixen força i protagonisme en presentar-se en grup. Una altra qualitat de les instal·lacions i de la qual també podem aprendre, és la seua hibridesa. Hibridesa de tècniques, materials i llenguatges. Una proposta global i interdisciplinària que presenta un conjunt de possibilitats al voltant d'un mateix tema. Si ho traslladem a la nostra falla, pot ser el lloc perfecte perquè confluisquen diferents matèries i departaments del centre. Una última semblança és en relació amb la pervivència. De la mateixa manera que una falla, una instal·lació s'exhibeix per un temps determinat i després es desmunta, de la qual queden només documents que en confirmen l'existència. De la falla, després de la cremà, queden els esbossos, les maquetes, les fotografies, els fragments... En els dos casos són dues escultures efímeres, de les quals posteriorment únicament quedarà material documental i l'experiència viscuda.

La varietat de possibilitats per a abordar des de l'art contemporani el projecte didàctic d'una falla pot ser múltiple. Nosaltres i a tall d'exemple, plantejarem unes quantes solucions per al monument. En la primera, proposem una mirada que els acoste a la ciutat, al barri, als espais quotidians de la vida urbana o rural. És a dir, al lloc on habiten des de la perspectiva d'una ciutadania crítica (Rogers, 2012). Treballar amb l'entorn més pròxim pot ser el motor d'arrancada d'una proposta en què es revise la ciutat com a espai sostenible, eficient, amb espais flexibles, habitables i on es propicie la comunicació.

como es el de las fallas, por lo que tiene mucho mérito enfrentarse a la uniformidad. Lo cierto es que las fallas experimentales llegaron como soplo de aire fresco, apostando de forma decidida por la educación en valores y el respeto a la diversidad. Las posibilidades de interacción con el profesorado y el alumnado de los distintos niveles educativos son inmensas.

EL VALOR PEDAGÓGICO DE LA EXPERIENCIA ARTÍSTICA CONTEMPORÁNEA Y SU INCIDENCIA EN LAS FALLAS

Aproximar las prácticas artísticas contemporáneas a las aulas de primaria y secundaria, es un reto que la Universidad está llevando a cabo a través de los estudios de formación a futuros docentes, el CEFIRE en algunos de sus cursos de formación y, por último, las instituciones culturales en sus programaciones didácticas. Y es en relación a este hecho que consideramos que un proyecto didáctico acerca de las fallas puede ser una buena oportunidad para aproximarse al marco de arte+educación. Son proyectos que pueden incorporar de manera sencilla contenidos relacionados con el arte contemporáneo, que aporten nuevas perspectivas y que ayuden a compensar las carencias del sistema educativo con relación a las artes plásticas y al pensamiento contemporáneo.

Proponemos trabajar en el aula desde el pensamiento crítico, la responsabilidad ética y medioambiental y el compromiso social. Una falla puede ser lo que nosotros queramos que sea y nos puede servir para abordar cualquier problemática: a propósito de la crisis ambiental, del cambio climático, la sostenibilidad, el reciclaje, los derechos humanos, la despoblación rural...

En muchos casos este tipo de actividades, surgen de una iniciativa individual y son realizados con mucho esfuerzo, por docentes con inquietudes y ganas de realizar proyectos de innovación. En ocasiones, casi de manera clandestina y fuera de los estándares que el currículo establece. Creemos que el arte enseña a los jóvenes a pensar creativamente y es por ello que queremos introducirlo en actividades como ésta, que además, ya se están realizando en algunos centros. Para este tipo de propuestas se pueden usar estrategias que provienen en su mayoría, de la práctica de las instalaciones (Larrañaga, 2001) y que intentaremos explicar a continuación. Por ejemplo, las fallas al igual que las instalaciones artísticas, pueden construir espacios transitables, experienciales y comunes; en donde el recorrido del espectador es fundamental para activar la obra, para darle sentido: la obra abraza al espectador.

En aras de la creatividad intentaremos alejarnos de las fallas tradicionales, de los tratamientos barrocos de las figuras, del uso del elemento central sin posibilidad de in-

teracción o tránsito..., pretendemos que las personas se incorporen al monumento y lo transiten. Otro punto que podemos tomar de las instalaciones, es que estas siempre plantean un nuevo espacio en un espacio anterior y esto es, al fin y al cabo, lo que hacen las fallas: se emplazan en un espacio ya existente para construir un nuevo espacio. Por tanto, en vez de simplemente añadir el monumento a la plaza, podemos interactuar con el patio del centro educativo o el lugar donde se ubique. Pretendemos inundar el espacio: jugar con las paredes cercanas, pilares, plantas bajas, rejas, bancos, suelos. De esta forma intentaremos pasar de una concepción espacial donde se incluyen las cosas y las personas, a un espacio que se construye: un espacio como relación.

Al igual que sucede en las instalaciones, proponemos activar el papel del espectador. Que sea un espectador creativo, implicado en el diálogo, dispuesto a interferir, a explorar, a reconocer, con una actitud expectante; en definitiva, queremos un observador activo preparado para poner en marcha la obra. Aspiramos a sustituir la actitud puramente contemplativa del espectador por una más participativa y que aporte una experiencia artística más compleja.

La repetición es otro recurso que nos puede ser muy útil en la construcción de nuestra falla. Es común en la escultura contemporánea, encontrarnos con reproducciones de una misma pieza o módulo. Seriaciones en algunos casos idénticas y en otros dotándolas de pequeñas diferencias. Piezas individuales que adquieren fuerza y protagonismo al presentarse en grupo. Otra cualidad de las instalaciones y de la que también podemos aprender, es su hibridez. Hibridez de técnicas, materiales y lenguajes. Una propuesta global e interdisciplinar que presenta un conjunto de posibilidades alrededor de un mismo tema. Si lo trasladamos a nuestra falla, puede ser el lugar perfecto para que confluyan distintas materias y departamentos del centro. Una última semejanza, es en relación a la pervivencia. Igual que una falla, una instalación se exhibe por un tiempo determinado y luego se desmonta, quedando sólo documentos que confirman su existencia. De la falla, después de la *cremà*, quedaran los bocetos, maquetas, fotografías, fragmentos... En ambos casos son dos esculturas efímeras, de las que posteriormente únicamente quedará material documental y la experiencia vivida.

La variedad de posibilidades para abordar desde el arte contemporáneo, el proyecto didáctico de una falla puede ser múltiple. Nosotros y a modo de ejemplo, vamos a plantear unas cuantas soluciones para el monumento. En la primera, proponemos una mirada que les acerque a la ciudad, al barrio, a los espacios cotidianos de la vida urbana o rural. Es decir, al lugar donde habitan desde la perspectiva de una ciudadanía crítica (Rogers, 2012). Trabajar con el entorno más cercano puede ser el motor de arran-

Recapacitar sobre el consum de recursos i la generació de residus a les ciutats; reflexionar sobre la ciutat per als vianants; sobre l'ús i abús dels vehicles; sobre la mobilitat i sobre com l'espai públic ha sigut ordenat i adaptat per a l'automòbil. Visualitzar els treballs dels artistes James Casebere, Liliana Moro, Miquel Navarro, Manuel Saiz, Tony Cragg o Baltazar Torres pot generar un clima que propicie un acostament a la temàtica. També revisar les fotografies de la vida en les *megacities* de l'artista Michael Wolf, o els espais urbans uniformes, densos i aïllats de Livia Corona. Dos treballs més que il·lustren les ruïnes modernes a Espanya fruit de l'especulació i l'abandó són *Castillos en el aire*, de Hans Haacke, i *Ruinas modernas, una topografía del lucro*, de Julia Schulz-Dornburg. També les muntanyes de materials de construcció de Lara Almarcegui ens ajuden a dimensionar els residus que la construcció ha generat els últims anys. Proposem un primer acostament, a partir del visionat de treballs d'artistes plàstics vinculats a la temàtica, una posterior reflexió i posada en comú abans de començar a treballar, per exemple, amb els mapes. Treballar el mapa des de la cartografia, ens permet investigar i conèixer la ciutat.

Així doncs, podem incorporar mapes que assenyalen els edificis abandonats, els contenidors de fem, els espais públics, les cases de color blau, els obstacles per a vianants... una proposta simple que, no obstant això, pot obrir una infinitat de possibilitats. Com a exemples, podem revisar el mapa de Rogelio López Cuenca per a l'exposició *Radical Geographics*, la *Ciudad cansada* de Jorge Macchi o els seus plànols sonors. Els mapes de Guillermo Kuitca, Soledad Sevilla, però també mapes turístics, mapes comercials o Google Maps poden servir per a començar a treballar. Com a exemple, suggerim caminar pel barri, fer derives, analitzar els baixos comercials tancats i pensar-hi com els espais de socialització que són. Baixos comercials que vigilen i cuiden el barri enfront de la despersonalització i el poder dels centres comercials. A partir d'aquesta idea, una segona proposta podria construir-se amb les caixes de fusta que els comerços de fruites i verdures rebutgen, ens permetria acostar-nos als comerciants i descobrir en què treballen, involucrar-los en la falla formaria part del projecte. Aquestes caixes podrien estar lligades amb cordes o subjectes amb brides per a donar lloc a estructures i utilitzar l'element caixa com a mòdul de repetició, Tadashi Kawamata en pot ser un referent fonamental, també la instal·lació *Embankment* de Rachel Whiteread, o les estructures dinàmiques amb fustes rígides d'Arne Quinze o les obres d'Isidro Blasco si barregem les caixes amb fustes i imatges. Aquests són només alguns exemples d'obres artístiques que ens poden servir d'inspiració per a treballar amb les caixes arreplegades del barri.

També podem afegir-hi materials reciclats i construir teulades i terrasses com les de Kader Attia, on, segons ell,

s'estima, s'espia, es pateix, es comparteix, es naix i es mor sota la mirada de la resta de la comunitat. Marjetica Potrč és un bon exemple de reciclatge i solucions urbanes, així mateix Aggtelek i Florentino Díaz tenen construccions que ens convindria revisar. Les ciutats portàtils cosides amb roba usada i que omplim maletes preparades per a ser transportades de Yin Xiuzhen o les enormes instal·lacions de tela d'Ann Hamilton i Do-Ho Suh en què l'espectador pot penetrar i passejar per l'interior.

Per a aquest projecte ens interessaria buscar materials en l'entorn pròxim, materials quotidians i als quals donarem un altre valor. Un exemple n'és el paisatge urbà de Ryota Kuwakubo, construït de materials domèstics i on la llum i la seua ombra en són els protagonistes. L'ús de terrossos de sucre en les edificacions de Carlos Garaicoa, les acumulacions de joguets de Tomoko Takahashi o els llibres com a protagonistes en els treballs de Matej Kren i Alicia Martín. Un altre element quotidià, tant a la casa com al mobiliari urbà, és la cadira i de la qual podem trobar nombrosos exemples en l'art. Podem proposar que els alumnes analitzen els usos de les cadires, ajudant-los a veure que en el mobiliari urbà conté una contradicció: no es pot moure. A vegades miren a la paret, estan mal orientades i no ajuden a generar diàlegs. Cadires individuals, seients partits, bancs amb reposabraços intermedis. És el nou mobiliari urbà que prolifera en moltes ciutats espanyoles per a evitar que hi dormen els indigents.

Podem recollir cadires usades i de nou les instal·lacions de Tadashi Kawamata o les d'Ai Weiwei i Doris Salcedo il·lustraran aquesta proposta de construcció d'habitacles. Cadires que s'associen a un cos, a les vides de les gents que les han utilitzades i que qualsevol persona pot comprendre des de la seua pròpia experiència. Amuntegaments o cúmuls que podrien relacionar-se amb la tradició rural o en certa manera, ens permeten tornar a les construccions de les falles en els seus orígens.

Més enllà de l'objecte artístic entorn del qual giren tots els actes i personatges, destacarem dos projectes que treballen altres parts de la festa. El primer és *Implosió impugnada 23* de Rafa Tormo, on 200 alumnes interpreten al vestíbul de l'IVAM una recreació musical de la mascletà amb botelles de plàstic. I el segon exemple *On van els cendres?* és el que Anna Malagrida va desenvolupar també per a l'IVAM i on reflexiona sobre el que queda del monument, sobre els elements no visibles i sobre les cendres. Donant valor als agents que queden al marge de la setmana fallera (personal de neteja, conductors de camions, treballadors dels abocadors), testimoniatges que donaran una nova forma a l'experiència de la festa.

Creiem en la potencialitat de les pràctiques artístiques contemporànies (Grupo de Educación de Matadero, 2017) com a eines de transformació social i la falla pot ser l'excusa per a desenvolupar un projecte artístic de caràc-

que de una propuesta en la que se revise la ciudad como espacio sostenible, eficiente, con espacios flexibles, habitables y en donde se propicie la comunicación.

Recapacitar sobre el consumo de recursos y la generación de residuos en las ciudades; reflexionar sobre la ciudad peatonal; sobre el uso y abuso de los vehículos; sobre la movilidad y sobre como el espacio público ha sido ordenado y adaptado para el automóvil. Visualizar los trabajos de los artistas James Casebere, Liliana Moro, Miquel Navarro, Manuel Saiz, Tony Cragg o Baltazar Torres puede generar un clima que propicie un acercamiento a la temática. También revisar las fotografías de la vida en las megacities del artista Michael Wolf, o los espacios urbanos uniformes, densos y aislados de Livia Corona. Otros dos trabajos que ilustran las ruinas modernas en España fruto de la especulación y el abandono son, *Castillos en el aire* de Hans Haacke y *Ruinas modernas, una topografía del lucro* de Julia Schulz-Dornburg. También las montañas de materiales de construcción de Lara Almarcegui nos ayudan a dimensionar los residuos que la construcción ha generado en los últimos años. Proponemos un primer acercamiento, a partir del visionado de trabajos de artistas plásticos vinculados a la temática, una posterior reflexión y puesta en común antes de empezar a trabajar por ejemplo, con los mapas. Trabajar el mapa desde la cartografía, nos permite investigar y conocer la ciudad.

Así pues, podemos incorporar mapas que señalen los edificios abandonados, los contenedores de basura, los espacios públicos, las casas de color azul, los obstáculos para peatones... una propuesta simple que sin embargo, puede abrir un sinfín de posibilidades. Como ejemplos, podemos revisar el mapa de Rogelio López Cuenca para la exposición *Radical Geographics*, la *Ciudad cansada* de Jorge Macchi o sus planos sonoros. Los mapas de Guillermo Kuitca, Soledad Sevilla, pero también mapas turísticos, mapas comerciales o google maps pueden servir para empezar a trabajar. Como ejemplo, sugerimos caminar por el barrio, realizar derivas, analizar los bajos comerciales cerrados y pensar en ellos como los espacios de socialización que son. Bajos comerciales que vigilan y cuidan el barrio frente a la despersonalización y poder de los centros comerciales. A partir de esta idea, una segunda propuesta podría construirse con las cajas de madera que los comercios de frutas y verduras desechan, nos permitiría acercarnos a los comerciantes y averiguar en qué trabajan, involucrarles en la falla formaría parte del proyecto. Estas cajas podrían estar atadas con cuerdas o sujetas con bridas dando lugar a estructuras y utilizando el elemento caja como módulo de repetición, Tadashi Kawamata puede ser un referente fundamental, también la instalación *Embankment* de Rachel Whiteread, o las estructuras dinámicas con maderas rígidas de Arne Quinze o las obras de Isidro Blasco si mezclamos las cajas con maderas e imáge-

nes. Estos son sólo algunos ejemplos de obras artísticas que nos pueden servir de inspiración para trabajar con las cajas recolectadas del barrio.

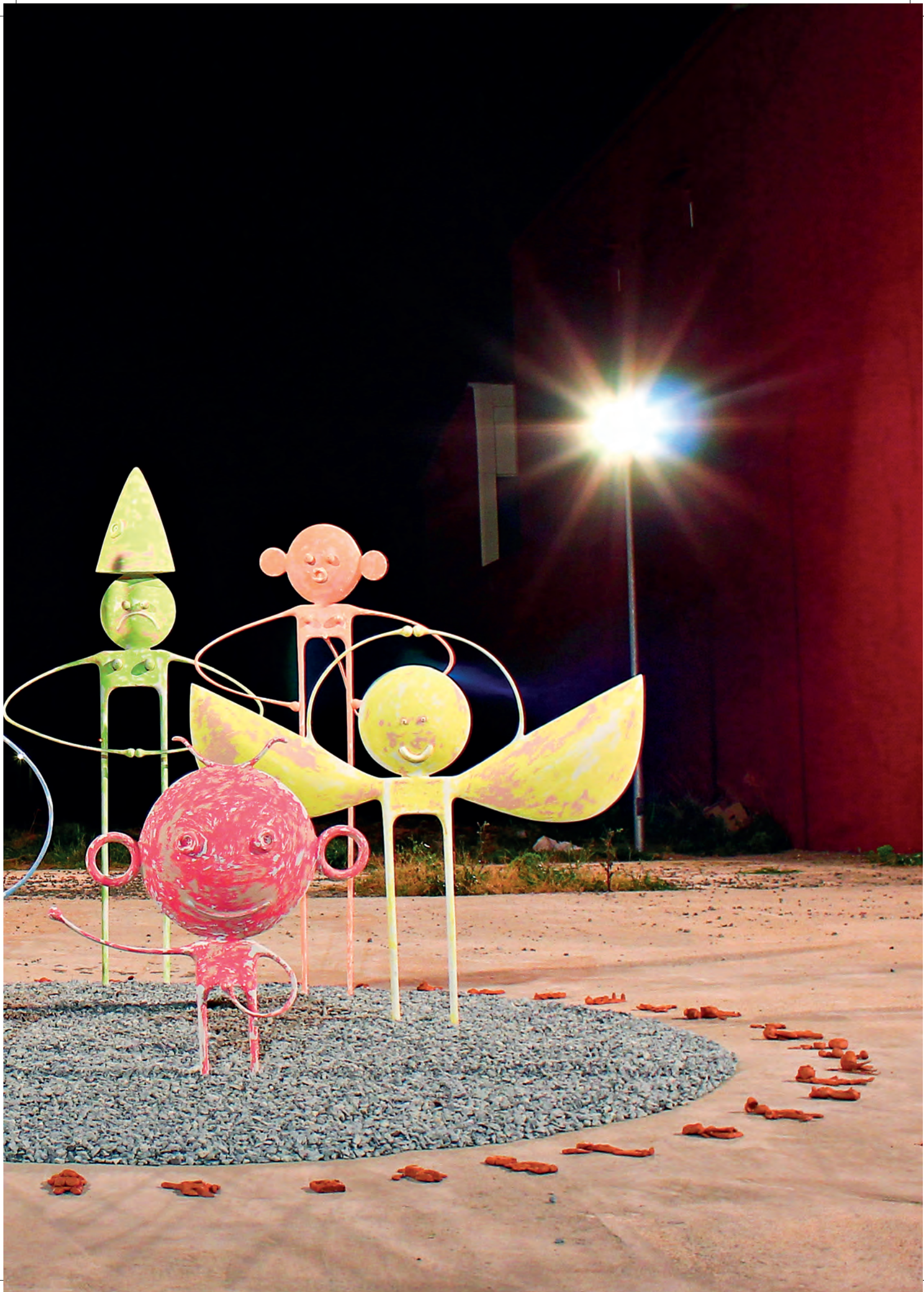
También podemos añadir materiales reciclados y construir tejados y terrazas como los de Kader Attia donde según él, se ama, se espía, se sufre, se comparte, se nace y se muere bajo la mirada del resto de la comunidad. Marjetica Potrč es un buen ejemplo de reciclaje y soluciones urbanas, asimismo Aggtelek y Florentino Díaz tienen construcciones que nos convendría revisar. Las ciudades portátiles cosidas con ropa usada y que llenan maletas preparadas para ser transportadas de Yin Xiuzhen o las enormes instalaciones de tela de Ann Hamilton y Do-Ho Suh en las que el espectador puede penetrar y pasear por su interior.

Para este proyecto nos interesaría buscar materiales en el entorno próximo, materiales cotidianos y a los que les vamos a dar otro valor. Un ejemplo es el paisaje urbano de Ryota Kuwakubo construido de materiales domésticos y en donde la luz y su sombra son los protagonistas. El uso de terrones de azúcar en las edificaciones de Carlos Garaicoa, las acumulaciones de juguetes de Tomoko Takahashi o los libros como protagonistas en los trabajos de Matej Kren y Alicia Martín. Otro elemento cotidiano tanto en la casa como en el mobiliario urbano es la silla y de la que podemos encontrar numerosos ejemplos en el arte. Podemos proponer que los alumnos analicen los usos de las sillas, ayudándoles a ver que en el mobiliario urbano, contiene una contradicción: no se puede mover. En ocasiones miran a la pared, están mal orientadas y no ayudan a generar diálogos. Sillas individuales, asientos partidos, bancos con apoyabrazos intermedios. Es el nuevo mobiliario urbano que prolifera en muchas ciudades españolas para evitar que se tumben los indigentes.

Podemos recoger sillas usadas y de nuevo las instalaciones de Tadashi Kawamata o las de Ai Weiwei y Doris Salcedo ilustraran esta propuesta de construcción de habitáculos. Sillas que se asocian a un cuerpo, a las vidas de las gentes que las han utilizado y que cualquier persona puede comprender desde su propia experiencia. Amontonamientos o cúmulos que podrían relacionarse con la tradición rural o en cierto modo, nos permiten volver a las construcciones de las fallas en sus orígenes.

Más allá del objeto artístico en torno al cual giran todos los actos y personajes, destacaremos dos proyectos que trabajan otras partes de la fiesta. El primero es *Implosión impugnada 23* de Rafa Tormo, en donde 200 alumnos interpretan en el hall del IVAM una recreación musical de la masclètà con botellas de plástico. Y el segundo ejemplo *On van les cendres?* es el que Anna Malagrida desarrolló también para el IVAM y donde reflexiona sobre lo que queda del monumento, sobre los elementos no visibles y sobre las cenizas. Dando valor a los agentes que quedan al margen de la semana fallera (personal de limpieza, con-

ter comunitari, aprofitant la potencialitat del barri i dels seus habitants per a abordar d'una manera més real la ciutat. Es pretén involucrar diferents agents sota la premissa d'un projecte comú. Actuar sobre problemàtiques reals per a aconseguir enfortir la idea de ciutat. La nostra intenció és construir noves falles que prenguen de l'art contemporani tot allò que els pot ser útil. Altres maneres de mirar, conèixer i posicionar-se. Les falles com a instrument per a desenvolupar la creativitat, com una oportunitat que pot connectar l'educació amb la societat del present.

FALLES, ART, EDUCACIÓ I UNIVERSITAT

Conscients de tot aquest valor pedagògic, que sens dubte està present en una manifestació cultural i artística com són les falles, especialment en aquelles que aposten per temàtiques compromeses i socials i aquelles que es construeixen des d'estètiques innovadores, des de les universitats, s'ha tractat de respondre a aquest repte. La universitat, com a institució pública, ha d'estar sempre al servei de la ciutadania, però des d'una perspectiva crítica i situant-se en els espais de l'avantguarda i la innovació permanent.

En aquest sentit i dins de la voluntat de connectar els potencials processos d'aprenentatge sensibles, que es produeixen per mitjà de les manifestacions artístiques i patrimonials, la universitat fa anys que treballa en l'anàlisi i la investigació entorn d'un desenvolupament cultural tan ric i divers com són les falles. Fruit d'això van ser alguns treballs pioners en el seu moment i que van marcar el camí (Ariño, 1988, Hernández, 2002), fins al panorama actual, en què el nombre de treballs de fi de grau i de màster dedicats al tema, amb una àmplia varietat de matisos, augmenta cada dia de manera exponencial.

Aquesta tendència, no naix del no-res, sinó de l'esforç de moltes persones en el passat que han permès que es genere una estructura en el present, capaç de dinamitzar i transmetre a l'alumnat i a futurs investigadors la importància de les falles en múltiples aspectes dins del nostre entorn sociocultural. I en aquest sentit, cada vegada hi ha més interès per connectar el fenomen festiu faller amb una perspectiva educativa. Però sense cap dubte, tot això s'ha vist molt afavorit per l'existència d'un moviment faller que entén les falles com un procés d'experimentació artística, sense perdre la perspectiva dels seus orígens, just tot el contrari, recuperant determinades essències perdudes de la festa. Aquestes falles, que ara reconeixem com a experimentals i innovadores, han gestat tot aquest moviment agitador que ha sigut clau perquè l'interès cap a elles haja augmentat entre múltiples sectors de la universitat, a causa precisament d'aquesta connexió amb l'esperit crític i d'innovació permanent que la universitat representa.

Fa ja uns quants anys (Ramon, 2018) es va començar gestant des de la Universitat de València una sèrie de

propostes que es van iniciar com a projectes centrats en la formació i l'especialització docent i que van donar lloc a la creació de l'històric postgrau expert universitari en Falles i Creativitat, sota la direcció dels professors Gil Manuel Hernández, Ricard Ramon i Jesús Peris. Al cap de poc temps va sorgir en la Universitat Politècnica de València un altre postgrau vinculat al tema, l'expert universitari en Disseny de Falles Experimentals i Tematitzacions. La connexió personal va fer que els professors Pepe Romero i Ricard Ramon començaren a establir les bases del que finalment es va convertir en la unió dels dos postgraus en el Diploma d'Especialització en Falles, Tematitzacions i Creativitat.

Tot aquest procés, va generar durant alguns anys, una oferta formativa entorn a les falles, l'educació artística, l'art contemporani, la gestió cultural, etc. que va anar establint les bases de noves relacions de treball conjuntes, alhora que va permetre la generació de projectes entre el mateix alumnat que han servit per a dinamitzar algunes d'aquestes pràctiques en l'entorn cultural i artístic faller. Tot això, gràcies a un compromís educatiu i formatiu en les dues universitats públiques valencianes, que certament hui dia necessita reformular-se i reinventar-se cap a noves dinàmiques formatives més complexes associades a l'exploració de noves vies de professionalització en el sector, que encara estan per explotar. Les universitats han de respondre i adaptar-se a aquests reptes socials i, en aquest sentit, l'educació i la formació per al canvi i la transformació han de ser l'eix que moga nous projectes pedagògics en la línia d'explorar les relacions entre falles, art, creativitat i identitats socials, individuals i col·lectives.

Aquestes accions han portat, finalment, la confluència de persones i interessos amb objectius comuns a construir una estructura més sòlida de relació, amb la creació durant l'any 2019 d'Efímere: Art, Educació i Creativitat. Unitat Mixta d'Investigació entre les dues universitats valencianes (UV+UPV). Concretament, entre membres dels grups d'investigació CREARI, Grup d'Investigació en Pedagogies Culturals i Laboratori de Creacions Intermèdies. La bona disposició per a la construcció d'aquesta estructura sòlida d'investigació, de l'Institut de Creativitat en Innovacions Educatives de la UV i del Departament d'Escultura de la UPV, va facilitar el desenvolupament de totes les gestions i que finalment s'arribara a bon port.

Els objectius que defineixen la creació d'Efímere s'estableixen en:

- Crear línies d'investigació relacionades amb projectes educatius i artístics, vinculats a les manifestacions culturals efímeres contemporànies.
- Impulsar la formació continuada en l'àmbit de la investigació de les falles i altres monuments efímers, emfatitzant els aspectes d'innovació social, educació i participació ciutadana.

ductores de camiones, trabajadores de los vertederos), testimonios que darán una nueva forma a la experiencia de la fiesta.

Creemos en la potencialidad de las prácticas artísticas contemporáneas (Grupo de Educación de Matadero, 2017) como herramientas de transformación social y la falla puede ser la excusa para desarrollar un proyecto artístico de carácter comunitario, aprovechando la potencialidad del barrio y de sus habitantes para abordar de una manera más real la ciudad. Se pretende involucrar a diferentes agentes bajo la premisa de un proyecto común. Actuar sobre problemáticas reales para conseguir fortalecer la idea de ciudad. Nuestra intención es construir nuevas fallas que tomen del arte contemporáneo todo aquello que les puede ser útil. Otras formas de mirar, conocer y posicionarse. Las fallas como instrumento para desarrollar la creatividad, como una oportunidad que puede conectar la educación con la sociedad del presente.

FALLAS, ARTE, EDUCACIÓN Y UNIVERSIDAD

Conscientes de todo ese valor pedagógico, que sin duda está presente en una manifestación cultural y artística como son las fallas, especialmente en aquellas que apuestan por temáticas comprometidas y sociales y aquellas que se construyen desde estéticas innovadoras, desde las universidades, se ha tratado de responder a este reto. La universidad, como institución pública, debe estar siempre al servicio de la ciudadanía, pero desde una perspectiva crítica y situándose en los espacios de la vanguardia y la innovación permanente.

En ese sentido y dentro de la voluntad de conectar los potenciales procesos de aprendizaje sensibles, que se producen a través de las manifestaciones artísticas y patrimoniales, la universidad lleva años trabajando, en el análisis y la investigación en torno a un desarrollo cultural tan rico y diverso como son las fallas. Fruto de ello fueron algunos trabajos pioneros en su momento y que marcaron el camino (Ariño, 1988, Hernández, 2002), hasta el panorama actual, donde el número de trabajos de Fin de Grado y de Máster dedicados al tema, con una amplia variedad de matices, aumenta cada día de forma exponencial.

Esta tendencia, no nace de la nada, sino del esfuerzo de muchas personas en el pasado que han permitido que se genere una estructura en el presente, capaz de dinamizar y transmitir al alumnado y a futuros investigadores, la importancia de las fallas en múltiples aspectos dentro de nuestro entorno sociocultural. Y en ese sentido, cada vez hay un interés mayor por conectar el fenómeno festivo fallero con una perspectiva educativa. Pero sin lugar a dudas, todo ello se ha visto muy favorecido por la existencia de un movimiento fallero que entiende las fallas como un proceso de experimentación artística,

sin perder la perspectiva de sus orígenes, justo todo lo contrario, recuperando determinadas esencias perdidas de la fiesta. Estas fallas, que ahora reconocemos como experimentales e innovadoras, han gestado todo ese movimiento agitador que ha sido clave para que el interés hacia ellas haya aumentado entre múltiples sectores de la Universidad, debido precisamente a esa conexión con el espíritu crítico y de innovación permanente que la Universidad representa.

Hace ya algunos años (Ramon, 2018) se empezó gestando desde la Universitat de València, una serie de propuestas que se iniciaron como proyectos centrados en la formación y la especialización docente y que dieron lugar a la creación del histórico postgrado Experto Universitario en Fallas y Creatividad, bajo la dirección de los profesores Gil Manuel Hernández, Ricard Ramon y Jesús Peris. Poco después surgió en la Universitat Politècnica de València otro postgrado vinculado al tema el Experto Universitario en Diseño de Fallas Experimentales y Tematizaciones. La conexión personal hizo que los profesores Pepe Romero y Ricard Ramon, empezaran a sentar las bases de lo que finalmente se convirtió en la unión de los dos postgrados en el Diploma de Especialización en Fallas, Tematizaciones y Creatividad.

Falla Infantil UPV 2017
Equipo Tres en Raya

[pp. 24-25]

Falla Infantil La Punta 2019
Ricard Balanzá / Alberto Ferrer

- Impulsar publicacions i altres formes de difusió.
- Promoure projectes innovadors relacionats amb l'educació artística i les pedagogies culturals.
- Generar espais de comunicació entre els àmbits de l'art contemporani, l'educació i les manifestacions culturals efímeres actuals.

Aquesta formalització representa un pas molt important en la consolidació d'una sèrie de línies d'investigació que tenen en les falles, la cultura popular i l'art efímer el focus d'atenció prioritari, però sempre en relació amb els eixos discursius que nodreixen aquestes manifestacions i les seues complexes sinergies. És a dir, l'art, l'educació i la creativitat com a factors essencials en la construcció de noves formes de coneixement sensible sobre els éssers humans i la seua interacció amb aquests elements, que a través de la cultura i l'art popular es manifesten amb una intensitat sense parangó. Seguim i continuarem treballant en aquesta línia.

Falla Lepanto 2014
Giovanni Nardín

BIBLIOGRAFIA

- ARIÑO, A. *Festes, rituals i creences*. Ed. Alfons el Magnànim. València 1988.
- GARCÍA VILAR, J., i NOGUERA PERIBÁÑEZ, E. *La falla que no falla*. Ed. Pasionporloslibros. València 2010.
- Grupo de Educación de Matadero *Ni arte ni educación. Una experiencia en la que lo pedagógico vertebró lo artístico*. Ed. Catarata. Madrid 2017.
- HERNÁNDEZ, G. M. *La festa reinventada. Calendari, política i ideologia a la València franquista*. Ed. Universitat de València. València 2002.
- HUERTA, R., SOTO, L. i RAMON, R. Revisant les activitats falleres en els centres de Secundària. *Revista d'Estudis Fallers*, 18. València 2013. (p. 83-93).
- LARRAÑAGA, J. *Instalaciones*. Ed. Nerea. Guipúzcoa 2001.
- RAMON, R. El patrimonio artístico festivo como recurso educativo y creativo en la universidad. El caso de las fallas de valencia. En *Patrimonio y Creatividad. Miradas Educativas* Ed. Verdelis. Valladolid 2018. (p. 207-216).
- ROGERS, R. *Ciudades para un pequeño planeta*. Ed. Gustavo Gili. Barcelona 2012.

GENERALITAT
VALENCIANA

CONSORCI
DE MUSEUS
DE LA
COMUNITAT
VALENCIANA

Centre del Carme
Cultura Contemporània